

ПАВЛИНА БОЙЧЕВА (София)

ТРАДИЦИИТЕ НА ТЪРНОВСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА И ДЕЛОТО НА ГАВРИИЛ УРИК

В началото на XV в. църковно-културният живот в Молдова се намира в голяма степен под въздействието на Евтимиевото дело и на книжнината, създадена в Търновград през XIV в. Книжовното наследство на търновските книжовници прониква в княжеството през началните години от управлението на Александър Добрият (1400—1432). Големите грижи, които този владетел полага, за да укрепи църковната организация, допринасят за разгръщане на просветната дейност на по-широка основа. Усилията на Александър Добрият да издигне авторитета на източното православие намират обяснение в необходимостта да се даде отпор на католическата църква, която имала доста силни позиции в княжеството.

Най-напред молдовският воевода се заема да уреди отношенията на княжеството с Константинополската патриаршия. През 1401 г. той изпраща до патриарх Матей (1397—1410) делегация, съставена от калугери и боляри.¹ Александър Добрият отправя искане към Патриаршията да признае епископ Йосиф Мушат за митрополит на Княжеството. Около 1393 г. между Молдова и Константинополската патриаршия възникнал конфликт поради желанието на молдовския княжески двор да има самостоятелна митрополия.²

В отговор на пратеничеството от страна на Александър Добрият патриарх Матей отправя същата година в престолнината на княжеството град Сучава двама свои представители — Григорий Цамблак и дякон Мануил Архонт.³ Те имали за задача да „разучат“ как епископ Йосиф е станал митрополит и да се договорят за условията, при които Патриаршията може да го признае. Пристигането на посланиците на патриарх Матей в Молдова твърде красноречиво изразява намерението на Патриар-

¹ *Istoria bisericii romine*. Vol. I. Bucureşti, 1957, p. 186.

² *Ibidem*, p. 179—181.

³ Hurmuzaki. *Documente privitoare la istoria românilor*. XIV, p. 18—22. П. Русев, А. Давидов. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966, с. 12; А. И. Яцимирский. Григорий Цамблак. Очеркь его жизни, административной и книжовой деятельности. СПб., 1904.

шията да възобнови връзките си с княжеството. Преговорите завършват успешно и наскоро след това дякон Мануил Архонт се завръща в Константинопол, а Григорий Цамблак остава в Молдова до 1406 г. като пръвтер на „великата молдовлахийска църква“.⁴

Официалното утвърждаване на епископ Йосиф Мушат за митрополит на молдовската църква фактически очертава насоката, в която следва да се развива църковно-културният живот в княжеството. Връзката между младото княжество и Патриаршията обаче се осъществява от видния представител на Търновската школа — Григорий Цамблак. Може да се предположи, че той има известна заслуга за успешното приключване на конфликта между Молдова и Константинополската патриаршия. По-нататък, по време на престоя си в Княжеството, Григорий Цамблак допринася за устройването на книжовния живот в новоиздигнатите манастири⁵ и за реорганизирането на молдовската преписваческа школа по търновски образец. Като важно доказателство в това отношение може да бъде посочено пълното навлизане на „търновския извод“ в славяно-румънската книжнина от XV в. и приложението му в молдовските манастирски скриптории до XVIII в. Според данните, които са публикувани в изследванията на Златка Юфу и на Йон Юфу за славянските ръкописи, намерени и съхранявани днес в молдовските манастири, най-голяма част от книжовните паметници имат среднобългарска редакция.⁶

Възприемането на „Евтимиевото писмо“ се осъществява и при наличието на някои от ръкописите, изработени в школата на Евтимий Търновски, които се оказват в Молдова в началото на XV в. В науката съществува предположение, че Григорий Цамблак съдействува да бъдат пренесени в Княжеството някои от томове на първата славянска Евтимиева „колекция“ от жития и похвални слова.⁷ Веднага след пренасянето им в Молдова търновските книги са били включени в църковно-културния живот. За това говорят промените, които се забелязват в текста на Евтимиевите творби за Петка Търновска, за Иван Рилски и за Константин и Елена, поместени в тази сбирка. Отстранени са пасажите, които писателят посвещава на българската столица и на някои от българските царе⁸ като Калоян, Иван Асен, Иван Шишман. Така се налага изводът, че през първите десетилетия на XV в. в молдовското княжество се изготвя нов вариант на Евтимиевата „поредица“.

Необходимо е да отбележим, че многообразната дейност, която се разгръща в Молдова през тези години, е могла да бъде реализирана със

⁴ Ив. Снегаров предполага, че Григорий Цамблак се е върнал в Константинопол заедно с дякон Мануил Архонт, за да докладва на патриарх Матей резултата от мисията. Малко по-късно отново се отправил за Молдова. Вж. Иван Снегаров. Духовно-културни връзки между България и Русия през средните векове (X—XV). С., 1950, с. 71.

⁵ В началото на своето управление Александър Добрийт построява манастирите Молдовица (1402), Бистрица (1407), Нямец (началото на XV в.).

⁶ Zl. Iufu. Manuscrisele slave din biblioteca și muzeul mănăstirii Dragomirna. — Romanoslavica, XIII, 1966, p. 189—202; I. Iufu. Mănăstirea Moldovița — centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă (sec. XV—XVIII). — In: Mitropolia Moldovei și Sucevei, 7—8, 1963, p. 428—455.

⁷ A. Elian. Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea. — In: Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare. București, 1964, p. 172—173; По въпроса за Евтимиевата „колекция“ вж. и статията на Кл. Иванова, представена в сборника.

⁸ Зл. Юфу. За десеттомната колекция Студион (из архива на румънския изследвач Йон Юфу). — В: Проучвания по случай II конгрес по балканистика. С., 1970, с. 307—310.

съдействието и на други църковни дейци, дошли отвън и главно от България.⁹ Този извод произтича от състоянието, в което се намира църковната организация в Княжеството до началото на XV в.¹⁰ След това се наблюдава много силно оживление почти във всички сфери на църковно-културния живот, което е могло да бъде създадено само с активното участие на добре подготвени книжовници и майстори на различни занаяти.

В резултат на широкото църковно строителство, което Александър Добрият предприема, в Княжеството се оформят две важни средища на културно-просветната дейност — в началото на века манастирът Молдовича, а малко по-късно и манастирът Нямц. За издигането на манастира Нямц до равнището на пръв значителен център на църковно-културния живот съществен принос има Гаврил Урик и неговата преписваческа школа.

Името на този книжовник става известно в науката през 1884 г., когато епископ Мелхиседек издава каталог на книжовното богатство на манастира Нямц.¹¹ За Гавриил Урик съобщава и описанието на ръкописите от същия манастир, което прави през 1898 г. А. И. Яцимирский.¹² Руският учен пръв се опитва да покаже, че между пребиваването на Григорий Цамблак в Молдова и делото на Гавриил Урик има връзка. Той обаче отъждествява Гавриил Урик с Григорий Цамблак, като приема, че към 1420 г. среднобългарският писател се е върнал отново в Княжеството и продължил да работи под монашеското име Гавриил.¹³

За живота на Гавриил Урик се знае твърде малко.¹⁴ Приема се, че е роден преди 1400 г. След като проучва през 1941 г. Поменика на манастира Бистрица, писан по време на Молдовския воевода Стефан Велики (1457—1504), Дамян П. Богдан установява, че Гавриил Урик е син на калиграфа от княжеската канцелария Паисий Урик.¹⁵ До същото заключение стига и Е. Турдяну, когато прави езиков анализ на бележките, оставени от книжовника в неговите сборници.¹⁶

Въпросът за подготовката на Гавриил Урик като преписвач и съставител на сборници също е предмет на изследване от румънските слависти. Йон Юфу смята, че Гавриил Урик пристига в Молдова от съсед-

⁹ П. Русев, А. Давидов. Григорий Цамблак в Румъния..., с. 15—18. Вж. и мнението на Е. Турдяну, изложено в неговата монография за българската литература в румънските княжества: Е. Turdeanu. La litterature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains. Paris, 1947.

¹⁰ Между 1359 и 1400 г. в княжеството има само няколко църкви: княжеската църква „Св. Николай“ в Радауц, църквата „Св. Троица“ в Сирет, църквата в Сучава и църквата „Св. Параскева“ в Роман. Има сведения, че при Петру Мушат (1375—1391) били положени основите на манастира Нямц.

¹¹ Catalog de cărțile islărești și rusești manuscrise vechi, ce se află în biblioteca sfîntei mînăstiri Neamțu. — Revista pentru istorie, archeologie și filologie. V. 1884, 1.

¹² А. И. Яцимирский. Славянския рукописи Нямецкого монастыря в Румынии. СПб., 1898.

¹³ А. И. Яцимирский. Григорий Цамблак...

¹⁴ I. Radu-Mircea. Contribution à la vie et à l'oeuvre de Gabriel Uric. — Revue des études sud-est européennes, 4, 1968. p. 573—594; G. Ivașcu. Istoria literaturii române. București, 1969. p. 40—41.

¹⁵ D. P. Bogdan. Pomelnicul mănăstirii Bistrița. București. 1941.

¹⁶ E. Turdeanu. Les lettres slaves en Moldavie: le moine Gabriel du monastère de Neamțu (1424—1447). — Revue des études slaves. Melanges Andre Mazon. Paris, t. XXVII, 1951, p. 267—277.

ното княжество Угровлахия.¹⁷ В своята студия за първия молдовски книжовник и художник Сорин Уля казва, че престоят на Григорий Цамблак в княжеството до 1406 г. изиграва важна роля за формирането на Гавриил Урик като творец.¹⁸

Неговата дейност на книжовник протича в един от най-старите молдовски манастири — манастира Нямц. До това становище води приписката, която се намира в евангелието, което Гавриил Урик завършва през 1429 г. Ръкописите, които молдовският книжовник е изработил и датирал сам, позволяват да се очертае в най-общи линии периодът, през който работи — първият сборник е от 1424 г. — препис на словата на Григорий Богослов, а последният сборник е от 1449 г. — миней за месец ноември.¹⁹ Досега са известни 14 ръкописни сборника, които носят подписа на Гавриил.²⁰

Два от сборниците, които Гавриил Урик изготвя, съдържат произведения на Евтимий Търновски — № 164 и 165 от ръкописния фонд на библиотеката на Академията на СРР.²¹ Сборникът от 1439 г. (№ 164) съдържа следните творби на последния търновски патриарх: Житие на Иван Рилски, Житие на Иларион Мъгленски, Похвално слово за Михаил воин, Похвално слово за Йоан Поливотски и Похвално слово за Неделя.²² В сборника от 1441 г. (№ 165) от Евтимиевите съчинения намираме само житието на Филотея. Тук са включени освен това Житие на Константин Философ и Мъчение на Йоан Нови от Григорий Цамблак.²³

При съпоставката на двата сборника на Гавриил Урик с описа на първата славянска Евтимиева „колекция“, публикуван от Златка Юфу, се вижда, че за своята работа като съставител молдовският книжовник е използвал цялата „сбирка“.²⁴ До тази констатация водят и наблюденията, които направихме в текста на житието на Иван Рилски, поместено на с. 30—43 в сборника от 1439 г.²⁵ В него се оказват съкратени същите пасажии, които Йон Юфу установява, че са премахнати в преписа на това съчинение от сбирката търновски книги, която е била притежание на манастира Молдовица. Пропуснат е краят на творбата, където Евтимий Търновски говори за българския цар Иван Шишман (1356—1393).

Книжовните занимания на Гавриил Урик представляват съществен момент от разпространението на Евтимиевото дело не само в молдовското княжество, но и в целия европейски Югоизток. Преписите на Евтимиевите съчинения, които той пише в манастира Нямц, предхождат по време и надвишават по количество всички други — на Яков от Путна (1474),²⁶

¹⁷ I. Iufu. Despre prototipurile literaturii slavo-române din secolul al XV-lea. — In: Mitropolia Olteniei. 1963, p. 531—532.

¹⁸ S. Ulea. Gavriil Uric primul artist român cunoscut. — In: Studii și cercetări de istoria artei. T. II, nr. 2., 1964, p. 235—263.

¹⁹ I. Radu-Mircea. Contribution... , p. 575—577.

²⁰ Вж. статията на проф. Георге Михаила за Гавриил Урик, поместена в този сборник.

²¹ P. P. Panaitescu. Manuscrisele slave din biblioteca Academiei R. P. R. V. I. București, 1959, p. 245—250.

²² Ibidem, p. 245—248.

²³ Ibidem, p. 248—249.

²⁴ Зл. Юфу. За десеттомната колекция Студион... , с. 311—343.

²⁵ P. P. Panaitescu. Op. cit., p. 245.

²⁶ П. Михаил. Най-старият препис на Похвално слово за Константин и Елена от Евтимий Търновски (Сборникът на Яков от Путна, 1474 г.) в славяно-румънската традиция. — В: Търновска книжовна школа С., 1974, с. 161—177.

на Владислав Граматик (1479),²⁷ на монаха Мардарий (1483),²⁸ както и на редица още книжовници от молдавските манастири, които работят през следващите столетия.

Съществуват данни, които позволяват да предположим, че Гавриил Урик се изявява и като преводач.²⁹ В славянския текст на акта, който патриарх Матей издава във връзка с мисията на Григорий Цамблак и дякон Мануил Архонт в Молдова, намираме подписан книжовника Гавриил. Преводът наистина би могъл да бъде дело на Гавриил Урик, тъй като за един доста продължителен период от време той е най-видният представител на славяно-румънската книжнина.

Гавриил Урик е не само ненадминат за своето време книжовник-преписвач и съставител на сборници. Смята се, че той е основател на молдовската художествена школа.³⁰ Както вече споменахме по-горе, през 1429 г. той завършва работата над евангелието, което било направено по поръчка на съпругата на молдовския воевода Марина.³¹ Наред с калиграфски изписания текст в него са поместени и образите на четиримата евангелисти — Матей, Марко, Лука и Йоан.

Богатото ръкописно дело на Гавриил Урик налага да се потърсят причините, които довеждат до създаването на забележителната преписваческа школа в манастира Нямц, чийто най-ярък представител е той.

Направените досега изследвания върху църковно-културния живот в молдовското княжество от първата половина на XV в. дават възможност за по-конкретни наблюдения в това отношение.³² Пребиваването на Григорий Цамблак в Молдова от 1401 г. до 1406 г. остава единственото най-ярко събитие, което позволява разнообразните книжовни прояви от това време да се разглеждат в по-широк аспект.³³ Бележитият средно-български писател живее в Княжеството в годините, когато Александър Добрият отделя много грижи за църковната организация. Трудно е да си представим дейната фигура на Григорий Цамблак във от строителството на новите манастири и от основополагането на книжовна дейност в тях. За направеното от Григорий Цамблак по време на престоя му в Княжеството говори състоянието на книжовния живот от първите десетилетия на XV в. В сравнение с всички останали църковно-християнски системи, които са имали контакт с търновската култура от времето на Евтимий Търновски, молдовската в лицето на своята преписваческа школа

²⁷ Г. Данчев. Владислав Граматик. С., 1968. 148 с.

²⁸ История на българската литература. Т. I. С., 1962. с. 364.

²⁹ А. И. Яцимирский. Григорий Цамблак... с. 244—245.

³⁰ S. Ulea. Gavriil Uric primul artist artist român... p. 235—263; E. Turdeanu. Miniatură bulgară și începuturile miniaturii românești. — Buletinul Institutului român din Sofia. anul, 2, București, 1942, p. 436—437.

³¹ E. Turdeanu. The Oldest Illuminated Moldavian Manuscript. — In: The Slavonic and East European Review. Londra, 1951, p. 456—469; Istoria artelor plastice în România. V. I. București, 1968, p. 189.

³² От доста обширната библиография ще посочим само няколко заглавия. N. Iorga. Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor. 1908, v. I, p. 17—77.; E. Pîșculescu. Literatura slavă din principatele române în veacul al XV-lea. București, 1939, R. Teodorescu. Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV). București, 1974.

³³ В. Велчев. Творчеството на Григорий Цамблак в светлината на южнославянския предренесанс. — Език и литература, кн. 2, 1961; П. Русев. Григорий Цамблак — български, сръбски, румънски и руски писател. — Трудове на ВПИ „Кирил и Методий“, т. IV, 1968, с. 451—473; К. Мечев. Григорий Цамблак, С., 1969.

най-цялостно приема и прилага в продължение на няколко столетия художествените принципи на търновските книжовници. Личното участие на Григорий Цамблак в църковно-културния живот на Молдова спомага за превръщането на молдовската преписваческа школа във важен център на културно общуване през следващите векове и най-вече за разпространението на произведенията на Търновската школа в посока към Русия.

Книжовното наследство на Гавриил Урик съдържа в най-пълна форма традициите на Евтимиевото дело, които Григорий Цамблак влага в молдовската култура. Разностранныте занимания на молдовския книжовник ни карат да предположим, че той е школувал някъде в княжеството под прякото въздействие на обаятелната личност на презвитера на „великата молдовлахийска църква“, затова така талантливо и последователно развива книжовните норми на Търновската школа.

Най-вярна представа за мястото, което преписваческата школа на Гавриил Урик заема в развитието на църковно-културния живот, дава епохата на молдовския владетел Стефан Велики.³⁴ Почти всички евангелия, които произлизат от втората половина на XV в., имат за модел ръкописа на Гавриил Урик от 1429 г. По преписа, който той прави през 1443 г. на сборника „Маргарит“ (преведен от гръцки език на среднобългарски в школата на Теодосий Търновски), монахът Кириак изготвя през 1470 г. ново копие.

В основата на минейните сборници, които се преписват за молдовските манастири по време на Стефан Велики, стоят копията, приготвени в школата на манастира Нямец от 1445 г. до 1448 г.³⁵ Нови образци от тази серия от минеи били изработени за църквата „Огнището на Молдовица“ (1446) и за църквата в Яш (1492). През 1504 г. дяк Андрей използва минейните сборници, изработени от Гавриил Урик, за създаването на нов цикъл от минеи за манастира „Добровац“. Също така през 1472 г. в манастира Путна било направено копие по преписа на Лествицата, завършен от Гавриил Урик през 1446 г.

Под въздействието на книжовното дело на Гавриил Урик през втората половина на XV в. работят редица книжовници.³⁶ Един от талантливите последователи на Гавриил Урик, който се изявява в манастира Нямец, е монахът Никодим, който през 1467 г. изработва за манастира Путна един миней. Друга негова творба, отличаваща се с изящната си изработка, е тетраевангелието от 1473 г., предназначено за манастира Хомор. В този ръкопис е поместен и портрет на молдовския воевода Стефан Велики.

Друг виден представител на молдовската преписваческа и художествена школа е Теодор Маришескул.³⁷ Евангелието, което той преписва през 1493 г. за църквата в Хотин, пресъздава три от миниатюрите и четири от орнаментите на евангелието на Гавриил Урик от 1429 г. На този самобитен творец принадлежат и други ръкописи.

Новите изследвания на църковно-културния живот в молдовското княжество ще допринесат да се разкрие по-богато картината на книжовното развитие не само през XV в., но и по-късно.

³⁴ Вж. Сб. *Cultura moldoveneasca în timpul lui Ștefan cel Mare*. București, 1964, 154 p.; E. Turdeanu. *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*. — In: *Cercetări literare*. L. V. București, 1943.

³⁵ E. Turdeanu. *Manuscrise slave...*, p. 225.

³⁶ *Ibidem*, p. 228.

³⁷ M. Berza. *Trei tetraevanghele ale lui Teodor Marișescul în Muzeul de la Moscova*. — In: *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 589—613.